

ВПЛИВ ОДНОВІСНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НА ЗАПОВНЕННЯ РІВНЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З А-ЦЕНТРОМ, У КРИСТАЛАХ n -Si

А.В. ФЕДОСОВ,¹ С. В. ЛУНЬОВ,¹ С.А. ФЕДОСОВ²

¹Луцький національний технічний університет
(Вул. Львівська, 75, Луцьк 43018; e-mail: luniover@mail.ru)

²Волинський національний університет ім. Лесі Українки
(Просп. Воли, 13, Луцьк; e-mail: ftt@univer.lutsk.ua)

УДК 621.315.592
© 2011

Досліджено монокристали n -Si з вихідною концентрацією носіїв струму $1,24 \cdot 10^{14} \text{ см}^{-3}$, опромінені γ -квантами Co^{60} дозою $3,8 \cdot 10^{17} \text{ кв/см}^2$. Досліджено p 'езоопір γ -опромінених кристалів n -Si за умови, коли $X \parallel J \parallel [100]$ та $X \parallel J \parallel [110]$. Представлено метод розрахунку швидкості зміщення і оцінено ступінь заповнення α глибоких рівнів. Обчислено величину зміни енергетичної щільності між глибоким енергетичним рівнем $E_C = 0,17 \text{ eV}$ і нижніми долинами зони провідності n -Si при одновісній пружній деформації вздовж кристалографічних напрямків $[100]$ і $[110]$. Визначено середнє значення коефіцієнта α (ступінь заповнення глибоких енергетичних рівнів) для різних температур.

1. Вступ

Вивчення поведінки глибоких центрів при деформації дає важливі відомості про характер зв'язку локальних електронних станів цих центрів з найближчими

зонами, вказує на тип симетрії дефекту, ступінь деформації внутрішніх зв'язків у ґратці, тому питання, пов'язані зі структурою і енергетичним спектром центрів сильної локалізації електронів, є актуальними.

Поведінка глибоких рівнів при деформації не піддається такому простому аналізу, як поведінка мілких рівнів. Мілкі рівні практично не зміщуються при деформації відносно країв зон, а глибокі зміщуються з великою швидкістю, причому кожен з таких рівнів характеризується своєю швидкістю зміщення.

Як у пізнавальному, так і практичному аспектах цікавим є вивчення особливостей ефекту p 'езоопору в n -Si за наявності в його забороненій зоні глибоких енергетичних рівнів, що належать радіаційним дефектам. Як відомо, переважаючим радіаційним дефектом в γ -опроміненому n -Si з високим вмістом домішки кисню є глибокий енергетичний рівень $E_C = 0,17 \text{ eV}$, що належить А-центру (комплекс вакансії з міжвузловинним атомом кисню) [1, 2].

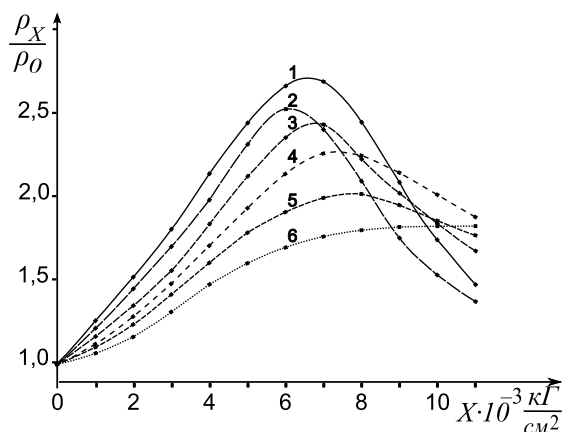

Рис. 1. Залежності $\frac{\rho_X}{\rho_0} = f(X)$ після γ -опромінення кристалів n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17} \text{ кв/см}^2$ для випадку, коли $X \parallel J \parallel [100]$ при температурах $T, \text{ К}$: 1 – 77, 2 – 120, 3 – 135, 4 – 170, 5 – 200, 6 – 300

2. Результати та їх обговорення

Для дослідження впливу радіаційних дефектів на p 'езоопір n -Si, в умовах $X \parallel J \parallel [100]$ та $X \parallel J \parallel [110]$, у нашій роботі використано кристали n -Si з питомим опором $\rho_{300 \text{ К}} = 30 \text{ Ом} \cdot \text{см}$ і вихідною концентрацією носіїв струму $n = 1,24 \cdot 10^{14} \text{ см}^{-3}$, які опромінювались γ -квантами Co^{60} дозою $3,8 \cdot 10^{17} \text{ кв/см}^2$ (рис. 1, рис. 2).

На рис. 1 наведено результати вимірювання поздовжнього p 'езоопору γ -опромінених кристалів n -Si при різних фіксованих температурах за умов $X \parallel J \parallel [100]$. У неопромінених кристалах n -Si (без глибоких рівнів у забороненій зоні) наявність p 'езоопору, коли $X \parallel J \parallel [100]$, зумовлена переселенням носіїв струму з чотирьох долин (з більшою рухливістю $\mu_{\perp}$), які піднімаються, у дві долини (з $\mu_{\parallel} < \mu_{\perp}$), які опуска-

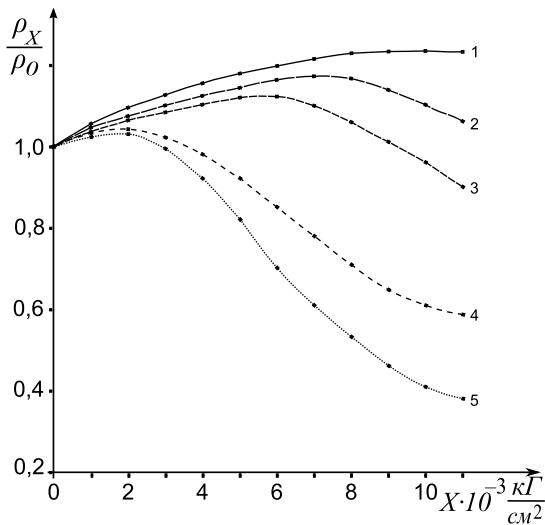

Рис. 2. Залежності $\frac{\rho_X}{\rho_0} = f(X)$ після γ -опромінення кристалів n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² для випадку, коли $X \parallel J \parallel [110]$ при температурах T , К: 1 – 300, 2 – 160, 3 – 140, 4 – 120, 5 – 77

ються вниз за шкалою енергій, що веде спочатку до зростання питомого опору з подальшим виходом на насичення [3]. Для нашого випадку така залежність спостерігається лише при $T = 300$ К (рис. 1, крива б), коли глибокий центр з рівнем $E_c - 0,17$ еВ повністю іонізований. Зі зниженням температури, коли починає проявлятися рівень радіаційних дефектів, особливою залежностей $\rho_X/\rho_0 = f(X)$ є проходження через максимум з подальшим зменшенням питомого опору при збільшенні механічних напружень (рис. 1, криві 1–5).

Якісно подібні залежності $\rho_X/\rho_0 = f(X)$ при різних фіксованих температурах отримані для γ -опроміненого n -Si в умовах, коли $X \parallel J \parallel [110]$ (рис. 2). Але для даного випадку, на відміну від попереднього (рис. 1), спостерігається лише незначне зростання залежностей $\rho_X/\rho_0 = f(X)$ (рис. 2, криві 1–3) і тільки в області найбільш високих температур, що пояснюється переселенням носіїв струму з двох долин, які піднімаються в чотири долини, що опускаються вниз за шкалою енергій при деформації.

Отриманий в цих дослідках хід залежностей $\rho_X/\rho_0 = f(X)$ для обох кристалографічних напрямків в n -Si можна пояснити наявністю двох механізмів зміни питомого опору з тиском:

– перерозподілом носіїв струму між долинами, які деформаційно зміщуються (за шкалою енергій) у протилежних напрямках;

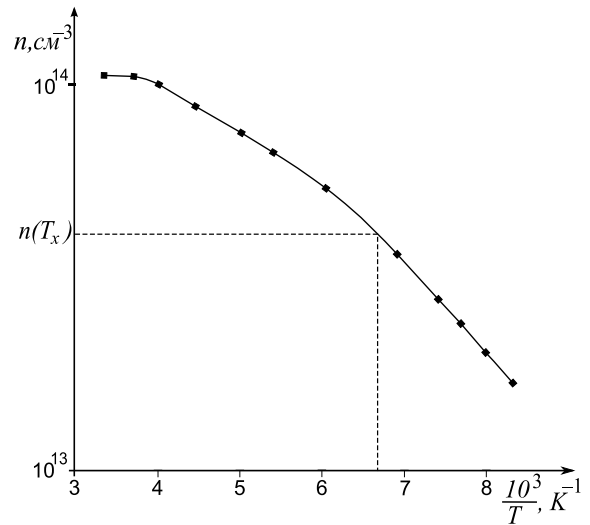

Рис. 3. Температурна залежність концентрації носіїв струму в γ -опроміненому n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см²

– підвищенням загальної концентрації носіїв струму в C -зоні за рахунок деформаційного зменшення енергетичної щільності між глибоким рівнем $E_c - 0,17$ еВ і дном зони провідності, що веде до спаду питомого опору зі зростанням X .

На рис. 3 наведено температурну залежність концентрації носіїв струму в γ -опроміненіх кристалах n -Si дозою $3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см². Особливістю залежності $n = f(10^3/T)$ (рис. 3) є перехід від “повного” нахилу рівня $E_c - 0,17$ еВ при температурах $T \leq T_X$ до “половинного” при $T > T_X$. Згідно з рис. 3 характеристична температура переходу $T_X = 148$ К, а відповідна їй концентрація $n(T_X) \cong 4 \cdot 10^{13}$ см⁻².

Визначимо величину зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем $E_c - 0,17$ еВ і дном зони провідності n -Si в умовах $X \parallel J \parallel [100]$ та $X \parallel J \parallel [110]$ на основі методу, який було наведено у роботі [4] для цих же кристалів n -Si, коли $X \parallel J \parallel [111]$. Залежність концентрації електронів у зоні провідності від деформації [4, 5]:

$$n_\epsilon = n \exp\left(-\frac{\Delta E}{\alpha k T}\right), \tag{1}$$

де n – концентрація електронів у недеформованому напівпровіднику, α – коефіцієнт, який змінюється від 1 до 2 залежно від ступеня заповнення глибокого рівня [5, 6], ΔE – зміна величини енергетичної щільності між глибоким енергетичним рівнем і дном зони провідності при деформації. Продиференціюємо (1)

по X :

$$\frac{dn_\varepsilon}{dX} = -\frac{n}{\alpha kT} \exp\left(-\frac{\Delta E}{\alpha kT}\right) \frac{d(\Delta E)}{dX}. \quad (2)$$

Із даних робіт [2, 4–6] відомо, що

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = \text{const}. \quad (3)$$

Оскільки значення похідної $\frac{dn_\varepsilon}{dX}$ в деякій точці X_1 дорівнює тангенсу кута нахилу дотичної до графіка функції $n_\varepsilon = f(X)$, то похідну $\frac{dn_\varepsilon}{dX}$ в точці X_1 можна записати

$$\left. \frac{dn_\varepsilon}{dX} \right|_{X_1} = \text{tg } \beta_1. \quad (4)$$

Згідно з (1), (2) і (4):

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = -\frac{\alpha_1 kT}{n_\varepsilon(X_1)} \text{tg } \beta_1. \quad (5)$$

Вище показано, що $\frac{d(\Delta E)}{dX} = \text{const}$. Тоді для двох різних значень X_1 і X_2 , згідно з (5):

$$\frac{\alpha_1 \text{tg } \beta_1}{n_\varepsilon(X_1)} = \frac{\alpha_2 \text{tg } \beta_2}{n_\varepsilon(X_2)}. \quad (6)$$

У роботах [2, 7] показано, що залежність концентрації носіїв струму при температурах $T > T_X$ має вигляд $n \sim \exp\left(-\frac{E_0}{2kT}\right)$. У випадку низьких температур $T \leq T_X$ під знак експоненти входить повна енергія активації рівня ($\alpha = 1$, при $T \leq T_X$). Згідно з (6):

$$\frac{\alpha_1 \text{tg } \beta_1}{n_\varepsilon(X_1)} = \frac{\text{tg } \beta_0}{n_\varepsilon(X_0)}, \quad (7)$$

де $\text{tg } \beta_0$ – тангенс кута нахилу дотичної до залежності $n_\varepsilon = f(X)$ в точці X_0 , в якій $n_\varepsilon(X_0) = n(T_X)$. Враховуючи (5) і (7), значення величини зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем E_ε і нижніми долинами зони провідності при деформації ($T = \text{const}$) дорівнює

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = -\frac{kT}{n_\varepsilon(X_0)} \text{tg } \beta_0. \quad (8)$$

Із (7) можна визначити значення коефіцієнта α , при $X = X_1$:

$$\alpha_1 = \frac{n_\varepsilon(X_1) \cdot \text{tg } \beta_0}{n_\varepsilon(X_0) \cdot \text{tg } \beta_1}. \quad (9)$$

У загальному випадку для довільного значення механічного напруження $X = X_n$ і температури $T_1 \leq T_X$ ($T_1 = \text{const}$):

$$\alpha_n = \begin{cases} \frac{n_\varepsilon(X_n) \text{tg } \beta_0}{n_\varepsilon(X_0) \text{tg } \beta_n}, & \text{коли } X_n \neq X_0, \\ 1, & \text{коли } X_n = X_0. \end{cases} \quad (10)$$

Для випадку, коли $T_2 > T_X$ ($T_2 = \text{const}$), згідно з (3) і (5),

$$\alpha_n = \frac{T_1 n_\varepsilon(X_n, T_2) \text{tg } \beta_0}{T_2 n_\varepsilon(X_0, T_1) \text{tg } \beta_n}. \quad (11)$$

При несиметричному розміщенні осі деформації по відношенню до ізоенергетичних еліпсоїдів в n -Si перерозподіл носіїв струму між долинами закінчується практично при механічних напруженнях порядку $X \approx 7000$ кГ/см², при більш високих значеннях X залишається діючим лише другий з згаданих вище механізмів п'єзоопору. За прямолінійними нахилами спаду кривих $\ln \rho = f(X)$ можна визначити величину зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем $E_c - 0,17$ еВ і нижніми долинами зони провідності [6]:

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = \frac{(\Delta \ln \rho) \alpha kT}{1,6 \cdot 10^{-19} \Delta X}, \quad (12)$$

де α – коефіцієнт, який змінюється від 1 до 2 залежно від ступеня заповнення глибокого рівня.

Використання одних лише залежностей п'єзоопору навіть в області сильних одновісних пружних деформацій, як показано в роботі [2], не завжди приводить до правильних результатів щодо зміни положення глибокого рівня. Похибки зумовлюються залежністю ефективної рухливості від ступеня однорідності кристалів і незначною зміною часу релаксації. Оскільки характер і величина зміщення рівня з тиском мало залежать від температури [8], то тільки правильне врахування числового коефіцієнта α може дати нам істинне значення величини зміни енергетичної щільності при різних фіксованих температурах.

Величину зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем і дном зони провідності можна записати у вигляді

$$\Delta E = \frac{d(\Delta E)}{dX} X. \quad (13)$$

Тоді, враховуючи (12) і (13), вираз (1) для обчислення концентрації електронів n_ε в деформованому

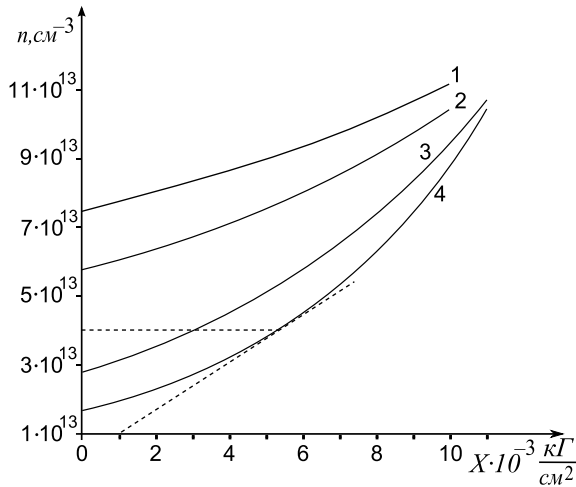

Рис. 4. Залежності $n_e = f(X)$ після γ -опромінення кристалів n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² для випадку, коли $X \parallel J \parallel [100]$ при температурах T , К: 1 – 200, 2 – 170, 3 – 135, 4 – 120

напівпровіднику за наявності глибоких енергетичних рівнів набуває вигляду

$$n_e = n \left(\frac{\rho_i}{\rho_{i+1}} \right)^{\frac{X}{\Delta X}}, \quad (14)$$

де ρ_i та ρ_{i+1} – значення питомого опору, яке відповідає механічному напруженню X_i та X_{i+1} відповідно; $X_i > X'$ і $X_{i+1} > X'$ (X' – механічне напруження, при якому залежність $\rho = f(X)$ має максимум).

Після відповідної обробки експериментальних залежностей $\rho_X/\rho_0 = f(X)$ в області $X > 7000$ – 8000 кГ/см², згідно з (14), отримано залежності концентрації носіїв струму $n_e = f(X)$ для γ -опроміненіх кристалів n -Si при різних температурах в умовах $X \parallel J \parallel [100]$ та $X \parallel J \parallel [110]$ (рис. 4, 5).

3. Висновки

Величина зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем $E_c - 0,17$ еВ і дном зони провідності n -Si в розрахунку на кожні 10^3 кГ/см² виявилась такою: $(2,45 \pm 0,10) \cdot 10^{-3}$ еВ і $(1,42 \pm 0,06) \cdot 10^{-3}$ еВ для кристаліграфічних напрямків $[100]$ та $[110]$ відповідно.

Середні значення коефіцієнтів α , обчислених згідно з (10) і (11), для кристаліграфічних напрямків $[100]$ і $[110]$ при різних фіксованих значеннях температури

[100]	T , К	120	135	170	200
	α	1,43	1,73	1,91	1,98
[110]	T , К	120	140	160	–
	α	1,12	1,35	1,77	–

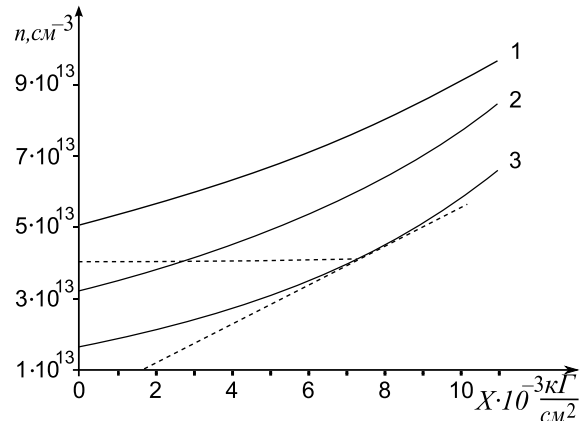

Рис. 5. Залежності $n_e = f(X)$ після γ -опромінення кристалів n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² для випадку, коли $X \parallel J \parallel [110]$ при температурах T , К: 1 – 160, 2 – 140, 3 – 120

T для одновісно деформованих кристалів n -Si з глибоким енергетичним рівнем $E_c - 0,17$ еВ наведено в таблиці.

Як показують розрахунки, середнє значення коефіцієнтів α при збільшенні температури збільшується для обох кристаліграфічних напрямків $[100]$ і $[110]$ відповідно, що пояснюється зменшенням ступеня заповнення глибокого рівня $E_c - 0,17$ еВ в n -Si. При невеликих значеннях механічного напруження ($X < 7000$ – 8000 кГ/см²), коли ще можливий міждолинний перерозподіл, глибокий рівень $E_c - 0,17$ еВ буде обмінюватись носіями струму з шістьма долинами зони провідності n -Si, а при сильних одновісних деформаціях – з тими долинами, які виявились нижніми при деформації, що також буде впливати на зміну коефіцієнтів α .

Даний метод в поєднанні з вимірюваннями поздовжнього п'єзоопору дозволяє вивчати поведінку глибоких енергетичних рівнів як радіаційного, так і технологічного походження при довільних значеннях одновісних тисків X та температур. Наявність глибоких енергетичних рівнів у кристалах, наприклад, n -Si дозволяє в широких межах керувати тензочутливістю багатодолинних напівпровідників, тому дані результати можуть бути використані в тензосенсорах.

1. И.Д. Конозенко, А.К. Семенюк, В.И. Хиврич, *Радиационные эффекты в кремнии* (Наукова думка, Киев, 1974).
2. А.К. Семенюк, *Радиационные эффекты в багатодолинних напівпровідниках* (Надстир'я, Луцьк, 2001).
3. П.И. Баранский, И.С. Буда, И.В. Даховский, В.В. Коломеец, *Электрические и гальваномагнитные явления*

- в анизотропных полупроводниках (Наукова думка, Киев, 1977).
4. А.В. Федосов, С.В. Луньов, С.А. Федосов, УФЖ **55**, 323 (2010).
  5. А.В. Федосов, С.В. Луньов, Д.А. Захарчук, С.А. Федосов, В.С. Тимошук, Науковий вісник ВНУ. Серія фізичні науки **18** (2008).
  6. П.І. Баранський, А.В. Федосов, Г.П. Гайдар, *Фізичні властивості кристалів кремнію та германію в поліях ефективного зовнішнього впливу* (Надстир'я, Луцьк, 2000).
  7. К. Зеегер, *Физика полупроводников* (Наука, Москва, 1977).
  8. Г.Л. Бир, Г.Е. Пикус, *Симметрия и деформационные эффекты в полупроводниках* (Наука, Москва, 1972).

Одержано 27.06.10

ВЛИЯНИЕ ОДНООСНОЙ
ДЕФОРМАЦИИ НА ЗАПОЛНЕНИЕ УРОВНЯ,
СВЯЗАННОГО С А-ЦЕНТРОМ, В КРИСТАЛЛАХ *n*-Si

А.В. Федосов, С.В. Лунёв, С.А. Федосов

Резюме

Исследованы монокристаллы *n*-Si с исходной концентрацией носителей тока $1,24 \cdot 10^{14} \text{ см}^{-3}$, облученные γ -квантами Co^{60} дозой $3,8 \cdot 10^{17} \text{ кв/см}^2$. Исследовано пьезосопротивление γ -облученных кристаллов *n*-Si при условии, когда $X \parallel J \parallel [100]$ и $X \parallel J \parallel [110]$. Представлен метод расчета скорости смещения и оценена степень заполнения α глубоких уровней. Вычислена величина изменения энергетического зазора между глубоким

энергетическим уровнем $E_C - 0,17 \text{ эВ}$ и нижними долинами зоны проводимости *n*-Si при одноосной упругой деформации вдоль кристаллографических направлений [100] и [110]. Определено среднее значение коэффициента α (степень заполнения глубоких энергетических уровней) для разных температур.

INFLUENCE OF UNIAXIAL
DEFORMATION ON THE FILLING OF THE LEVEL
ASSOCIATED WITH A-CENTER IN *n*-Si CRYSTALS

A. V. Fedosov¹, S. V. Luniov¹, S. A. Fedosov²

¹Luts'k National Technical University
(75, Lvivska Str., Lutsk 43018, Ukraine;
e-mail: luniovser@mail.ru),

²Lesya Ukrainka Volyn National University
(13, Volya Ave., Lutsk 43025, Ukraine;
e-mail: ftt@univer.lutsk.ua)

S u m m a r y

Single crystals of *n*-Si with the initial charge carrier concentration of $1.24 \times 10^{14} \text{ cm}^{-3}$ which were irradiated with $\text{Co}^{60} \gamma$ -quanta to a dose of $3.8 \times 10^{17} \text{ quantum/cm}^2$ have been studied. The piezoresistance of γ -irradiated *n*-Si crystals has been measured in the case where $X \parallel J \parallel [100]$ and $X \parallel J \parallel [110]$. The technique of calculations of the drift rate is presented, and the filling degree α of deep levels is estimated. The variation of the energy gap between the deep energy level $E_C - 0.17 \text{ eV}$ and the lower valleys in the conduction band in *n*-Si crystals induced by an uniaxial elastic deformation along the crystallographic directions [100] and [110] is calculated. The average value of the coefficient α is determined at various temperatures.